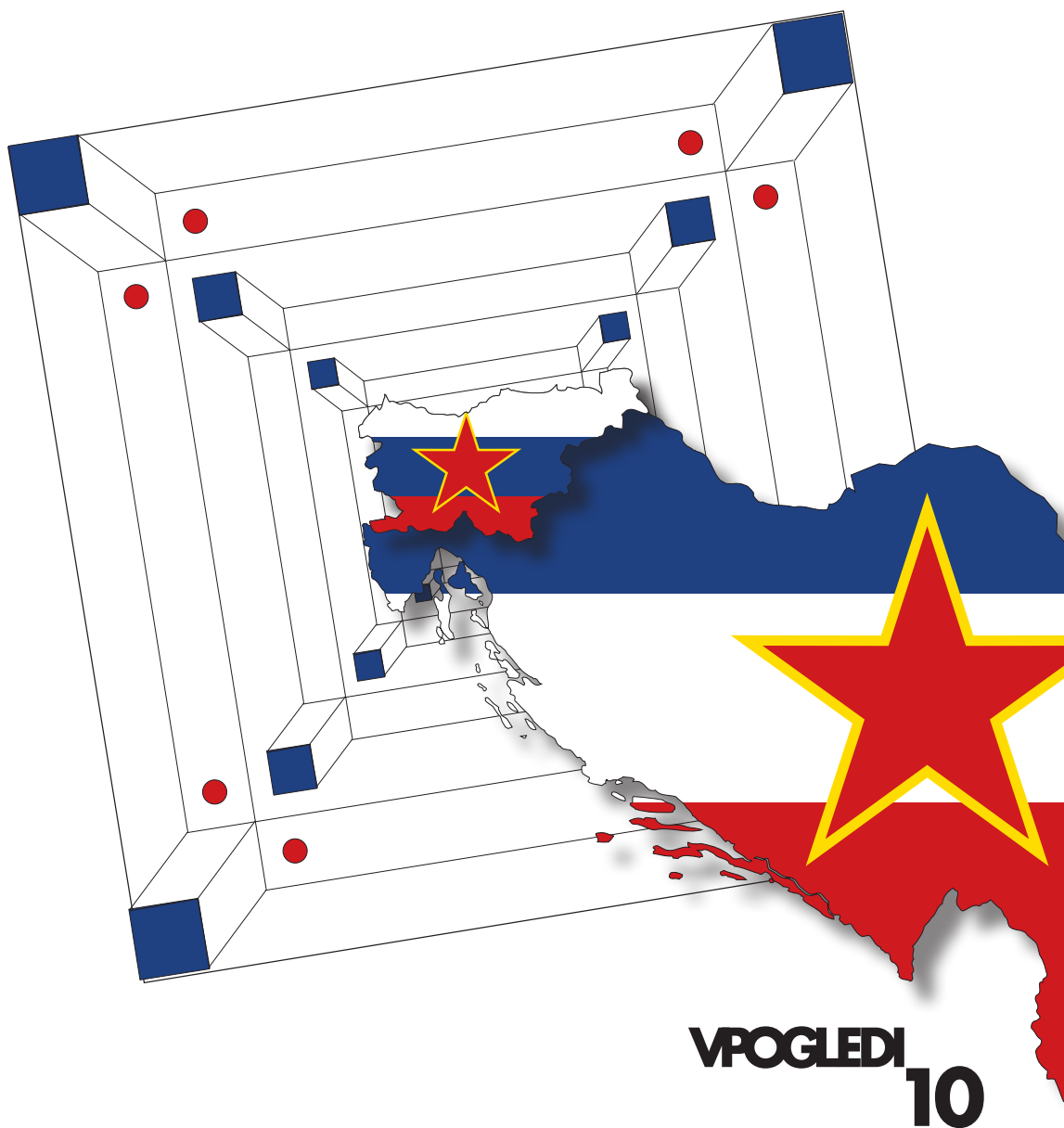

SLOVENIJA V JUGOSLAVIJI

VPOGLEDI
10

SLOVENIJA V JUGOSLAVIJI

**UREDIL
ZDENKO ČEPIČ**

Ljubljana 2015

ZALOŽBA INZ

Odgovorni urednik dr. Aleš Gabrič
ZBIRKA VPOGLEDI 10

Zdenko Čepič (ur.)
SLOVENIJA V JUGOSLAVIJI

Recenzenta prof. dr. Dušan Nečak
dr. Nevenka Troha

Jezikovni pregled Bojana Samarina, prof.

Oblikovanje Barbara Bogataj Kokalj

Tisk Medium d.o.o.

Naklada 400 izvodov

Založnik Inštitut za novejšo zgodovino

Izid knjige je podprla Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)"1941/1991"(082)

94(497.1)"1941/1991"(082)

SLOVENIJA v Jugoslaviji : cikli in prelomi v zgodovini / uredil
Zdenko Čepič. - Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2015. -
(Zbirka Vpogledi ; 10)

ISBN 978-961-6386-54-8

1. Čepič, Zdenko
278186240

©2014, Inštitut za novejšo zgodovino. Vse pravice so pridržane. Brez
prehdhodnega pisnega dovoljenja izdajatelja je prepovedano reproduciranje,
distribuiranje, dajanje v najem, javna priobčitev, objavljanje, predelava ali katera
koli druga oblika uporabe tega dela ali njegovih delov, bodisi s fotokopiranjem,
tiskanjem, snemanje ali shranitvijo in objavo v elektronski obliki.

VSEBINA

Zdenko Čepič, <i>Misli in dejstva: izhodišča</i>	5
1 Slovenija v Jugoslaviji – razmere in razmerja	21
Zdenko Čepič, <i>Bilo je nekoč v Jugoslaviji (1945–91)</i>	23
Bojan Godeša, <i>Osvobodilna fronta slovenskega naroda in Jugoslavija (1941–45)</i>	57
Zdenko Čepič, <i>Prebivalstvena skica Slovencev v drugi Jugoslaviji</i>	73
Jure Gašparič, <i>Slovensko dojemanje druge Jugoslavije</i>	87
Jurij Hadalin, <i>Otopela ost revolucije: strukturne spremembe represivnega aparata v Socialistični republiki Sloveniji ter njegovo dojemanje v slovenski javnosti</i>	105
Aleksander Lorenčič, <i>Kako smo živeli v drugi Jugoslaviji: oris dogajanja v luči izbranih kazalnikov</i>	131
Jože Prinčič, <i>Blagovna menjava Slovenije z drugimi jugoslovanskimi republikami (1945–91)</i>	145
Marta Rendla, <i>Živiljenjska raven Slovencev v drugi Jugoslaviji</i>	171
Kaja Širok, <i>Iz juga na sever: migracije v Slovenijo v povezavi izgradnje urbanih okolij: primer Nove Gorice</i>	201
Aleš Gabrič, <i>Uveljavljanje slovenščine kot uradnega jezika po drugi svetovni vojni</i>	213
Marko Zajc, <i>Slovenski intelektualci in jugoslovanstvo v osemdesetih letih: izhodišča in teze</i>	241
Filip Čuček, <i>Slovenski vrhunski šport v jugoslovanskem okviru (1945–91)</i>	257

2	Ponekod v Jugoslaviji	277
	Zdenko Radelić, <i>Hrvatska u Jugoslaviji (1945.-91.)</i>	279
	Vera Katz, <i>Bosna i Hercegovina u Jugoslaviji (1943.-93.): kratak pregled</i>	291
	Nataša Milićević, <i>Obračun s klasnim neprijateljem: slučaj srpskog gradjanstva (1944-50)</i>	319
	Nikica Barić, <i>Neke značajke percepcije jugoslavenskog partizanskog pokreta u suvremenoj Hrvatskoj</i>	339
3	Slovenija po Jugoslaviji	357
	Božo Repe, <i>Obljube in dejstva o samostojni slovenski državi</i>	359
	Viri in literatura	379
	Kazalo tabel	407
	Imensko kazalo	409
	O avtorjih	415

Zdenko Čepič

MISLI IN DEJSTVA: izhodišča

De mortuis nil nisi bene, de vivis nil nisi verum
(O mrtvih nič slabega, o živih nič neresničnega)

Zgodovinarstvo je veda, ki proučuje, prikazuje in tudi vrednoti preteklost. Torej »pripoveduje« danes, kaj se je zgodilo nekoč, kako se je zgodilo, zakaj se je zgodilo, kdo je kaj storil, zakaj je to storil tako ali tako, itd. Zgodovinarstvo predstavlja preteklost, tj. zgodovino, kot jo imenujemo. V primeru Jugoslavije, države, ki je bila in je ni več, je tako zgodovinarstvo poklicano, da o njej »spregovori«, da predstavi njeno zgodovino ali njene poglobitvene poteze. Slovensko zgodovinarstvo je na dejstvo, da je bila Jugoslavija država, v kateri s(m)o Slovenci živeli velik del 20. stoletja, vse kratko 20. stoletje, kot je njeno dobo, sicer na drugih časovnih mejnikih, zamejil britanski zgodovinar Eric Hobsbawm, kar nekoliko pozabilo. Ali ji vsaj ni posvečalo posebne pozornosti. Ko je jugoslovanska država še obstajala, se je očitno zdelo, da še ni pravi čas za to, da niso povsem dostopni vsi viri, da se zgodovinski proces še ni zaključil, da ga zato še ne moremo razčleniti in ovrednotiti. Razlogov ali opravičil, da se tega nismo lotili, je več. So opravičljivi, in so razlogi, ki nimajo pametnega izgovora. Nekaj je bilo pri tem tudi izgovarjanja na arhivsko gradivo, na njegovo dostopnost, urejenost ipd., nekaj pa je bilo tudi oportunitizma, torej preračunljivosti in prilagodljivosti oblasti. Sedaj te ni več, zato je odpadel vsaj ta razlog, zakaj ni mogoče obravnavati jugoslovanskega obdobja slovenske

zgodovine. Pri tem ne gre prezreti dejstva, da gre za dobo, dolgo triinsedemdeset let. Pri tem je »vključen« tudi čas druge svetovne vojne, ki je zaradi vsega, kar se je dogajalo, in zakaj se je dogajalo, posebna doba. Posebna doba tudi glede jugoslovanske države, njenega obstoja in neobstoja, njene nepretrganosti in njene obnovitve. Kakorkoli, s stališča države, njenega obstoja v času, ko zaradi okupacije in razkosanja njenega ozemlja ozemeljsko sicer ni obstajala, velja dejstvo njene povezanosti, kajti predstavljala jo je njena oblast. Jugoslovanska država je tako imela v svojem obstajanju dve dobi in več imen. Čeprav je šlo za jugoslovansko državo, sta se obe njeni pojavniki obliki bistveno razlikovali glede vseh označevalcev, od oblike vladavine, organizacije države, političnega sistema. Še najbližje sta bili glede politične ureditve, čeprav naj bi bila prav – šlo je za vprašanje demokracije in njenega nasprotja – najbolj različna. Poudarek tega dela je na obdobju t. i. druge Jugoslavije, federativno organizirane jugoslovanske države (1945–1991) s socialistično politično ureditvijo in z oblastjo komunistov.

Vsekakor je glede na število zgodovinopisnih del slovenskega zgodovinopisja tega bolj zanimala prva Jugoslavija. V obdobju druge Jugoslavije je bila prva podvržena »kritiki« predvsem s političnega stališča oblasti in ideologije, ki jo je ta imela. Prva jugoslovanska država je bila označena kot »stara Jugoslavija«, ali pa tudi kot »gnila Jugoslavija«, druga Jugoslavija pa je imela tudi mnogo poimenovanj, od »nova Jugoslavija« prek Avnojska Jugoslavija, Titova Jugoslavija, do tistih oznak, ki so odražale njen politični sistem in njeno organizacijo: socializem in federativnost. Zgodovinopisje je kazalo zanimanje tudi za drugo Jugoslavijo, a je zgodovinopisnih del o njej precej manj, čeprav gre za daljše obdobje, kot je trajala prva Jugoslavija. Nikakor ni sicer mogoče reči, da ni bil čas po drugi svetovni vojni v slovenskem zgodovinopisju nič raziskan in zgodovinopisno predstavljen, se pa teme, v kateri bi bila predstavljena Slovenija v Jugoslaviji, njen položaj in vloga v jugoslovanski državi po drugi svetovni vojni, še ni nihče lotil bolj sistematično in tudi analitično kritično. Bolj ali manj smo glede tega ostajali na posplošenih ocenah, približkih, nekakšnih »resnicah« in tudi »mitih«, na nekih bolj političnih in spolitiziranih ocenah, ne pa na tistih, ki imajo značaj rezultatov zgodovinopisnega preučevanja. Dela so bila v odnosu na politični sistem in oblast, ki ga je predstavljala, do nje manj kritična. S koncem jugoslovanske države se je stopnja zgodovinopisne kritičnosti povečala, in včasih je šlo kar za pretiravanje, kar je spominjalo na pretirano »kritikastrsko«, zgodovinopisno prikazovanje prve Jugoslavije. Bilo je pristransko in je ugotavljalo le negativnosti, ki jih je bilo nedvomno veliko, zlasti v njeni politični zgodovini. Glede zgodovine druge Jugoslavije se je z njenim koncem in nastankom samostojne slovenske države slovensko zgodovinopisje »sprostilo«, saj je druga Jugoslavija lahko postala predmet zgodovinskega raziskovanja. Morala je postati predmet

zgodovinopisnega raziskovanja, a se je kar nekako izgubila. Jugoslovanski okvir je ostal neupošteván, edini poudarek je bil na Sloveniji, njenem razvoju. Jugoslovanskega okvira pa ne gre zanemariti, saj je bistveno vplival na Slovenijo. Slovenija je bila namreč v Jugoslaviji. V vsem dobrem in v vsem slabem, kar je že to pomenilo za Slovenijo v času po drugi svetovni vojni do konca jugoslovanske države in slovenske samostojne države. Slovenske zgodovine po drugi svetovni vojni ni mogoče obravnavati brez Jugoslavije.

Predmet obravnave je Slovenija v Jugoslaviji. Naslov bi lahko bil tudi Slovenija in Jugoslavija ali celo Slovenija proti Jugoslaviji. Poudarek je na državnosti Slovenije, ki jo je ta dobila v drugi Jugoslaviji. Tako ne gre za prikaz Slovencev v Jugoslaviji, ampak za prikaz njihove države v okviru Jugoslavije. Preučevanje te teme je nedvomno zgodovinsko in zgodovinopisno pomembno. Pri tem je treba priznati, da smo v slovenskem zgodovinopisju glede teh raziskav in predstavitev te tematike nekoliko v zamudi, smo zamudniki in dolžniki, in to lastni stroki in slovenski javnosti. V nekaterih drugih nacionalnih sredinah jugoslovanske države, danes so to kot Slovenija samostojne države, so to nalogo zgodovinarji že opravili. Ni pa res, da ni slovensko zgodovinopisje še ničesar naredilo. Narejenega je precej, mnogo je že napisanega, res pa niso to dela, v katerih je jasno predstavljen odnos Slovenije in Jugoslavije oziroma Slovenije v Jugoslaviji. Tako je ta tema obsežno predstavljena v drugem zvezku Slovenske novejšé zgodovine (Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992, Ljubljana 2005), ki govori o preteklosti od konca druge svetovne vojne pa do konca jugoslovanske države oziroma do vzpostavitve samostojne in neodvisne slovenske države.

Jugoslavija je bila od svojega začetka ob koncu drugega desetletja 20. stoletja pa do konca zadnjega desetletja tega stoletja za triinsedemdeset let (vprašanje je, kdaj je Jugoslavija kot država izginila) zemljepisni in politični prostor, v katerem je bila Slovenija. Ta je sicer postala politični pojem oziroma je dobila značaj politične tvorbe, države, šele v drugi Jugoslaviji. Pred tem je sicer nastopala kot Slovenija v zemljepisnem smislu z jasno etnično in politično opredelitvijo, vendar ne s tem imenom kot uradnim. Od začetka slovenskega političnega narodnega programa iz časa pomladi narodov leta 1848, ko se je ta oblikoval skozi program Zedinjene Slovenije v smislu upravne avtonomnosti združenega ozemlja, na katerem so živeli večinsko Slovenci (v okviru dežel habsburške monarhije), pa do konca druge svetovne vojne je šlo za željo po čim večjem avtonomizmu, ki bi dajal ozemlju, na katerem so živeli Slovenci, veliko stopnjo možnosti za upravno, gospodarsko, kulturno samostojnost. Ideja državnosti kot nadgradnja teh političnih hotenj se je uresničila s federativnostjo Jugoslavije po drugi svetovni vojni. Slovenija je postala država, slovenski narod je bil suveren. Jugoslavija, v katero so takrat kot

suveren narod Slovenci vstopili na osnovi načela pravice samoodločbe narodov, je bila »širša« domovina in je določala Sloveniji in Slovencem bistvena vodila njihovega življenja v splošnem. Glede Slovenije v Jugoslaviji je šlo za odnos med splošnim, jugoslovanskim, in posebnim, slovenskim.

Druga Jugoslavija je bila, kot je bilo jasno zapisano v njeni prvi ustavi iz leta 1946, »enotno državno in gospodarsko območje«. Skupen je bil politični sistem in iz njega izhajajoča oziroma od njega odvisna ekonomska ureditev in celotna državna ureditev. Federalne enote – republike kot države – so namreč prenesle del pristojnosti, kaj je določala ustava, na zvezno, tj. centralno oblast. Zakonodaja je bila skupna, in v primeru, da se republiška zakonodaja, tista, ki jo je sprejela »nacionalna«, tj. federalna skupščina kot zakonodajni organ, ni skladala z zvezno zakonodajo, so se uporabili zvezni zakoni. Ti so bili nad republiški. Načela so bila jasna in stalna, a v vsaki od ustav so bili odnosi v federaciji in pravice ter dolžnosti federacije zapisani bolj zapleteno, tako kot se je t. i. politični jezik razvijal glede na splošno politično stanje v nekem določenem obdobju druge jugoslovanske države.

Ko govorimo o Sloveniji v Jugoslaviji, ne moremo mimo Jugoslavije. Jugoslavija je bila za Slovence njihova »širša domovina« in – gledano skupno oziroma posplošeno – smo jo jemali res kot tako in imeli do nje bolj pozitiven kot negativen odnos. Danes pa je – gledano tudi bolj splošno – ta odnos bolj negativen, razen, ko se prebudi v posameznikih občutek dobrih starih časov, ali pa, ko ugotavljamo ob težavah, ki jih imamo – zakuhali smo si jih sami – da je bilo nekoč, v Jugoslaviji, nekaj, kar je sedaj slabo, bolje urejeno. Ali je res bilo in ali s(mo) bili tedaj zadovoljni ali celo navdušeni nad tistim, je veliko vprašanje. Gre za selektivnost spominjanja. Da pa s(m)o do Jugoslavije kritični, pa je to morda posledica naših izkušenj iz nekaj zadnjih njenih let ali celotnega zadnjega desetletja njenega obstoja. Jugoslavija je za nekatere, kot tudi eden od njenih simbolov, Tito, ali pa prav zaradi njega, nekaj slabega, tako negativnega, da se o tem ne govori ali se sploh ne spodobi govoriti. Zlasti ne pozitivno. Ko govorimo o Jugoslaviji zgodovinarji, vsaj večina, jo danes razumemo predvsem kot zgodovinsko dejstvo, ki se mu ni mogoče izogniti. In ko govorimo o Jugoslaviji, je to vračanje k Jugoslaviji kot predmetu raziskovanja, in ne v Jugoslavijo. Ta je »artefakt«. Ker je Jugoslavija kot država zgodovina, je tako »last« zgodovinarjev, kot je njihova pravzaprav vsa preteklost. Ta je sicer resda »last« vseh, vsakega po svoje, po svojih pogledih in tudi spominih, a zgodovino preučuje in jo predstavlja zgodovinarji. Kot je politika »last« vseh, velja to tudi za zgodovino. Je pa res, da zgodovinarji običajno, vsaj ne pogosto in praviloma, politike ne uporabljamo za svoje argumente, medtem ko politika po mili volji uporablja zgodovino, zgodovinska dejstva, za lastne koristi, v politične namene. To v veliki meri velja glede odnosa do Jugoslavije. Hitro se nekomu, ki ne tolče kar

počez čez Jugoslavijo, prilepi oznaka »jugonostalgik«, kar velja že kar kot psovka, malodane tako kot »der Jude« v nacistični Nemčiji.

Ko je tema takšna, da govori o Sloveniji v okviru Jugoslavije v točno določenem zgodovinskem obdobju, je treba Jugoslavijo kot prostor, na katerem se je zgodovina dogajala, obravnavati s »hladno glavo«. Danes nanjo in na njen čas gledamo povsem drugače kot v času njenega obstoja. Če se je takrat, ko je bila in s(m)o bili Slovenci v njej, gledalo nanjo pretirano pozitivno, brez kritike ali le z malo kritičnega, pa je sedaj, ko je ni več in je resnično le še zgodovinsko dejstvo, njeno vrednotenje morda celo pretirano kritično. Pretiravanje je šlo iz ene skrajnosti v drugo. Nekako se zdi, da bi marsikdo najraje zamolčal, spregledal ali kar pozabil, da s(m)o Slovenci bili njen tvorni del. Sedaj marsikdo gleda na Jugoslavijo kot na »ječo narodov«, v kateri so živeli skupaj, pri čemer se pozablja (najbrž namenoma in ne le iz neznanja), da s(m)o Slovenci vanjo vstopili po lastni »narodni« volji na osnovi pravice do samoodločbe. To velja tako za prvo kot za drugo Jugoslavijo. Glede odnosa do Jugoslavije ni treba »bežati« pred lastno zgodovino, tisto, ki smo jo soustvarjali. Prav tako se ni treba postavljati v vlogo »žrtve« Jugoslavije. Nasploh ni treba na Jugoslavijo gledati kot na nekaj, kar ni bilo tudi naše, in njene zgodovine spregledati ali dovoliti, da jo nekdo ustvarja po lastnih pogledih in hotenjih. Jugoslavija je bila država vseh, ki s(m)o v njej bivali, in ne le tistih, ki si jo prisvajajo, češ da so zanjo največ naredili in v njej najbolj trpeli. Takšno je npr. stališče v številčno največjem narodu, ki je živel v Jugoslaviji. Povedati moramo svojo lastno (slovensko) razlago skupne jugoslovanske zgodovine in poudariti svojo vlogo v njej. Tako kot naj storijo to tudi drugi. Vsak narod je bil v Jugoslaviji svoj in svojevrsten dejavnik in kot tak naj se vidi v njej in tako naj se predstavlja. Pogoj je le, da se ne precenjuje in s tem daje v nič drugega ali druge. Da ne postaneta zgodovina in zgodovinopisje na ta način sredstvo »nacionalizma« ali »nacionalizmov«, kajti na ta pojav ni bil in ni imun noben jugoslovanski narod. Vsakega je zaneslo in ga še zanaša v nacionalizem.

Kar se je na primer zdelo (se zdi) Hrvatom izraz čistega patriotizma, npr. dogajanja v času hrvaške pomladi konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let, se je zdelo (se zdi) drugim zaradi načina izražanja in izrazov, ki so omenjali čas druge svetovne vojne, ko so bili Hrvati državno »neodvisni« (vprašati se velja, od koga?), izraz nacionalizma. Šlo je za izključevanje drugih narodov, predvsem Srbov, na način, da so se ti čutili ogrožene. Kar so videli v tem primeru, ko so želeli doseči emancipacijo v okviru druge Jugoslavije, ker so se čutili zapostavljene in ne enakovredne, Hrvati kot domoljubje, so drugi videli kot hrvaški šovinizem in nacionalizem, zvezne oblasti pa tudi kar kot separatizem. Za isti zgodovinski pojav ali proces je tako mogočih več pogledov in vrednotenj, ki so odvisni od nacionalnega dejavnika tistega, ki to počne. Podoben je primer glede razmerij

med Srbi in Slovenci, mogoče je reči med politikama in politiki obeh narodov v drugi polovici osemdesetih let. Srbom se je zdelo povsem normalno, da je način, ki so se ga posluževali s t. i. mitingi in z izrazoslovjem, ki je bilo grobo in žaljivo do drugih narodov, ki se njihovim pogledom in zahtevam niso želeli ukloniti, npr. Slovencem, pravi. Do njega imajo pravico, češ da so »veliki« in da njihova moč izhaja iz dejstva, da so v Jugoslaviji največji narod, ki, takšna je bila »ideološka« osnova tega nacionalizma, doživljajo v Jugoslaviji krivice, ker jim drugi te pravice ne priznavajo. Slovencem pa se je zdelo to povsem nerazumljivo in nesprejemljivo in so oboje pokazali, npr. s političnim zborovanjem konec februarja 1989 v Cankarjevem domu v Ljubljani, ko so izrazili nestrinjanje s srbsko politiko do Kosova in podprli rudarje albanske narodnosti, ki so takšni srbski politiki in razumevanju njihovih pravic nasprotovali s stavko pod zemljo. Srbom se je zdelo njihova politika do Kosova normalna, Slovencem, ki so proti njej dvignili glas, pa protiustavna in nasploh v nasprotju z bistvom druge jugoslovanske države. Obe »strani« pa sta trdili, da se borita za Jugoslavijo. Ocene tega obdobja, dogajanja v njem, so še vedno različne, odvisne od »nacionalne« pripadnosti avtorja. Najbrž, ali kar zagotovo, bodo ostale različne in povsem nasprotujoče. Tako gledamo v Sloveniji svojo osamosvojitve kot razdružitev, kot nasprotni pol združitve, za katero menimo, da je bila po naši volji in ne prisila iz Srbije, da je bila združitev v Jugoslavijo z upoštevanjem samoodločbe, medtem ko v Srbiji razumejo slovensko osamosvojitve za »secesijo«, za odcepitve. Ker pa ni tudi istega razumevanja glede pravice do samoodločbe narodov, ta pa vključuje tudi pravico do odcepitve, zlasti glede tega, ali je ta pravica enkratna ali je trajna, pomeni slovenska osamosvojitve nasilno dejanje proti Jugoslaviji, češ, Srbi smo želeli ohranitev Jugoslavije. Da so jo želeli popolnoma spremeniti in jo prilagoditi svojim pogledom in potrebam, se jim ne zdi potrebno omenjati, ali se jim zdi, da so imeli do tega neko pravico, Slovenci pa so jo s svojo politiko razbili. Sicer pa »secesijska« vojna med Severom in Jugom v ZDA še kar traja! Res pa sta bila tam znana zmagovalec in poraženec, država, za katero so se borili med seboj ali proti njej, pa je obstala. Jugoslavija pa ne!

Za zgodovinopisje ni danes bistveno vprašanje, kaj je komu pomenila Jugoslavija in zakaj. Za stroko, katere namen je pogled v preteklost in prenos le-tega v sedanost, je bistveno vprašanje, kakšna je Jugoslavija bila in kako je delovala oziroma živela in kako s(m)o v njej živeli. Kot so bile takrat, ko je jugoslovanska država obstajala, glede tega razlike glede na narodno pripadnost oziroma državno pripadnost, so glede tega razlike tudi, ali še bolj, danes. Prisotna so vprašanja, kdo je komu v Jugoslaviji storil kaj slabega, zakaj je tako ravnal, kdo je koga izkoriščal ali živel na njegov račun, kdo je kriv za razpad države itd. Mnenja so glede na nacionalno sredino in na poglede ter stališča, ki jih nekdo zastopa politično in ideološko v svojem nacionalnem okolju, povsem razumljivo,